

Arkadiusz Adamczyk*

Między traumą Trianon a integralnością Korony św. Stefana. Koncepcje i próby odbudowy Wielkich Węgier 1920-1947

Between the Trauma of Trianon and the Integrity of the Crown of St. Stefan. Concepts and attempts to rebuild Great Hungary 1920-1947

Abstract: The goal of the article is to undertake a cause and effect analysis of political events and to present the effects of the Treaty of Trianon as factors significantly influencing Hungarian efforts to preserve the integrity of the Holy Crown. Stefan. The analysis of the achievements of historiography leads to the conclusion that finding a way to connect the “lost lands” with the Kingdom was supposed to be an antidote to political, social and economic problems resulting from territorial losses. Opportunities to implement the idea of Greater Hungary until the mid-1930s were seen in federal plans integrating state organisms located along the Danube. It is not possible to implement the plans drawn up, e.g. by Oszkár Jászi, Elmér Hantos, Gusztáv Gratz and Miklós Makáy, as well as the deepening economic difficulties, were to cause that even at the ideological level the Hungarians were to abandon all attempts at a federation. Hopes of crossing out Trianon would find their outlet in alliances with countries striving to revise the treaties concluded after the First World War. The relationship with the Third Reich allowed for a short-term recovery of fragments of Slovakia, Transylvania and Transcarpathian Ruthenia and gave hope for a return to the pre-1914 borders. However, these acquisitions proved to be unsustainable. The conclusion of peace in Paris in 1947 closed the way for the restitution of Greater Hungary. Although nowadays both the concepts of the Danube federation and the postulates of territorial changes have only the value of a historical argument, they do not mean the abandonment of the idea of *Nagy-Magyarország*. This concept has now only changed its formula in the direction of connecting Hungarians living in neighboring countries with the Motherland.

Keywords: Trianon, Greater Hungary, Danube Federation, Vienna Awards, Peace of Paris (1947)

* Arkadiusz Adamczyk – prof. dr hab., Uniwersytet Jana Kochanowskiego, Kielce, Polska, ORCID: 0000-0003-0561-0230, e-mail: aradamczyk@ujk.edu.pl.

Streszczenie: Celem artykułu jest podjęcie analizy przyczynowo-skutkowej wydarzeń politycznych i przedstawienie konsekwencji traktatu w Trianon jako czynników istotnie wpływających węgierskie dążenia do zachowania integralności Korony św. Stefana. Analiza dokonań historiografii prowadzi do wniosku, że znalezienie sposobu na związanie „ziem utraconych” z Królestwem stanowiło antidotum na problemy polityczne, społeczne i gospodarcze będące skutkiem strat terytorialnych. Szans realizacji idei Wielkich Węgier (węg. *Nagy-Magyarország*) do połowy lat 30. XX w. upatrywano w planach federacyjnych, integrujących organizmy państwowe położone wzdłuż Dunaju. Brak możliwości realizacji planów kreślonych m.in. przez Oskára Jásziego, Elméra Hantosa, Gusztáva Gratza i Miklósa Makáya oraz pogłębiające się trudności gospodarcze miały spowodować, że nawet na poziomie ideotwórczym Węgrzy mieli poniechać wszelkich prób federacyjnych. Nadzieje na przekreślenie Trianon miły znaleźć swe ujście w sojuszach z krajami dążącymi do rewizji traktatów zawartych po I wojnie światowej. Związek z Trzecią Rzeszą pozwolił na krótkotrwałe odzyskanie fragmentów Słowacji, Siedmiogrodu i Rusi Zakarpackiej i dał nadzieję na powrót do granic sprzed 1914 r. Nabytki te okazały się jednak nietrwałe. Zawarcie pokoju w Paryżu w 1947 r. zamknęło drogę restytucji Wielkich Węgier. Choć współcześnie zarówno koncepcje federacji naddunajskiej, jak i postulaty zmian terytorialnych posiadają jedynie walor argumentu historycznego, nie oznaczają samego porzucenia idei *Nagy-Magyarország*. Koncept ten obecnie zmienił jedynie swoją formułę w kierunku łączenia Węgrów zamieszkujących kraje ościenne z Macierzą.

Słowa kluczowe: Trianon, Wielkie Węgry, Federacja naddunajska, Arbitraż wiedeński, pokój w Paryżu (1947)

Wstęp

Rok 1867 okazał się rokiem symbolicznie ukazującym słabość monarchii habsburskiej, a jednocześnie pozwolił Węgrom nie tylko stać się drugim najważniejszym narodem cesarstwa¹, ale również wejść na ścieżkę szybkiej modernizacji. Miała ona jednak swój oczywisty cel polityczny. Elity węgierskie zdefiniowały swoje dążenia już w trakcie zakończonego klęską powstania 1848 r. Za hasłami wolnościowymi, widniejącymi na sztandarach ruchu powstańczego, już wówczas krył się zamysł odbudowy Wielkich Węgier². Madziarowie mniej bądź bardziej otwarcie odwoływali się do koncepcji restytucji historycznego państwa węgierskiego, dążąc do unifikacji ziem Korony św. Stefana³.

1 Norman Davies wskazywał, że przyzwolecie na wzrost znaczenia Węgrów wynikało z wyrachowania Austriaków, którzy wyznaczyli Węgrom rolę narodu trzymającego w ryzach Słowaków, Rumunów i Chorwatów. N. Davies, *Europa. Rozprawa historyka z historią*, Kraków 1998, s. 880.

2 I. Deak, *Lajos Kossuth's Nationalism and Internationalism*, „Austrian History Yearbook” 1976, nr 1, s. 48-51.

3 Wytęzną pozostawały słowa Lajosa Kossutha, który już 11 grudnia 1847 r., przemawiając w preszburskim parlamencie (dzisiejsza Bratysława), miał stwierdzić: „Nie uznaję żadnego narodu i narodowości, jak tylko Węgrów pod panowaniem węgierskiej Świętej Korony. Wiem, że istnieją

Wydarzenia 1867 r. stworzyły podstawę dla wykrystalizowania się grupy polityków skupionych wokół Ferencza Deáka i Józsefa Eötvösa, którzy ignorując zagrożenia, eksponowali jedynie same korzyści wynikające z przynależności do dualistycznej monarchii. Środowisko to wskazywało na niewspółmiernie niskie koszty ekonomiczne przy wymiernych korzyściach politycznych⁴. W sytuacji, w której pod administrację Madziarów został oddany Siedmiogród i Bukowina, oraz gdy – w wyniku swoistego, wewnętrznego podziału wpływów na narody słowiańskie⁵ – Węgrzy uzyskali panowanie nad Felvidekiem⁶ i dostęp do Adriatyku, odżywały nadzieje na stworzenie państwa w pożądanym kształcie terytorialnym. Utrwalenie węgierskiej dominacji nad narodami niewęgierskimi miało być możliwe dzięki ugodzie węgiersko-chorwackiej⁷ oraz ustawie narodowościowej, pomyślanej jako narzędzie budowy narodu politycznego⁸, przechodzącej do porządku dziennego nad typowymi dla drugiej połowy XIX w. procesami narodotwórczymi⁹. Świadectwem takiej postawy był głos Ferencza Deáka, który ówczesne dokonania charakteryzował w sposób typowy dla zwolenników *Ausgleichu*: „można powiedzieć, że od klęski pod Mohaczem kraje Korony św.

ludzie i grupy etniczne, które mówią innymi (niż węgierski – A. A.) językami, ale nie ma tu więcej niż jednego narodu”. Cytuję za: L. Lajtai, *Between Patriotism and Ethnicity. Hardships of Defining the Modern Concept of a Hungarian Nation at the Mid-19th Century*, [w:] *The Creation of the Austro-Hungarian Monarchy. A Hungarian Perspective*, red. G. Gyáni, Nowy Jork 2022, s. 152.

- 4 Według ugody z Habsburgami Węgrzy mieli partycypować jedynie w 1/3 kosztów funkcjonowania monarchii. A. Cieger, *The Symbolic World of 1867. Self-representation of Dual Monarchy in Hungary*, [w:] *The Creation of the Austro-Hungarian Monarchy...*, s. 43.
- 5 Przebieg granic i decyzyjność polityczna wobec narodów słowiańskich wskazywała na zaistnienie swoistego podziału. Austriacy objęli swym oddziaływaniem ziemie zamieszkałe przez Czechów, Polaków i Rusinów (Ukraińców), wyrażając swoiste *désintéressement* terenami zamieszkanymi przez Węgrów, Chorwatów i innych Słowian Południowych. Zob. A. Działdziej, *Austria wobec Galicji i Czech w dobie przemian ustrojowych monarchii habsburskiej (1867-1871)*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1998, z. 1, s. 113-114.
- 6 Felvidek (węg.) Górne Węgry. Terytorium współcześnie w większości pokrywające się z obszarem dzisiejszej Słowacji.
- 7 Dzięki ugodzie z Węgrami Chorwacja uzyskiwała status kraju stowarzyszonego z Koroną św. Stefana. Był to jednak układ niesatysfakcjonujący Chorwatów, zwłaszcza że zawierane ponad ich głowami porozumienia Austriaków z Węgrami sprowadzały ich do roli przedmiotu politycznego. Świadczyło o tym m.in. rozgraniczenie ziem: Chorwacja wraz z przyłączoną do niej Słowenią pozostawała elementem Korony św. Stefana, podczas gdy Istria i Dalmacja zostały częścią składową Austrii. M. Czerwiński, *Chorwacja. Dzieje, kultura, idee*, Kraków 2020, s. 406.
- 8 N. Varga, *A magyar állampolgársági jog a 19. Században*, Budapeszt 2019, s. 113 i nn.
- 9 I. Berlin, *Dwie koncepcje wolności i inne eseje*, Warszawa 1991, s. 199.

Stefana nigdy nie były tak bardzo razem jak obecnie¹⁰. Ówcześni węgierscy decydenci polityczni z lekceważeniem odnosili się do głosów płynących z obozu ultraniedopodległościowców skupionych wokół Lajosa Kossutha, wskazujących na możliwość rozpadu monarchii. Sam przywódca powstania 1848 r. wskazywał wyraźnie, iż „ta polityka może wciągnąć ojczyznę w śmiertelną wojnę, zupełnie nieodpowiadającą naszym interesom. A wciągnie nas z pewnością”¹¹. Jak miały pokazać przebieg i skutki I wojny światowej słowa Kossutha nosiły znamiona samospelniającej się przepowiedni.

1. Trianon i dezintegracja Korony św. Stefana

Postawienie tezy, w myśl której postanowienia traktatu w Trianon cofnęły Węgrów do pierwszej połowy XVII w., wydaje się jak najbardziej uprawniona. Oczywiście Węgry jako kraj przegrany musiały ponieść polityczne skutki klęski militarnej. Jednak warunki postawione przez zwycięskie mocarstwa sprawiły, że zaprzepaszczone zostały wszelkie zdobycze, jakie Madziarowie osiągnęli po roku 1867. Okrojenie terytorialne i ludnościowe kraju sprawiło, że proces modernizacji państwa, dokonany na przełomie wieków¹², przestał być argumentem przemawiającym na korzyść Węgrów. Obradującym w Paryżu mocarstwom, decydującym o kształcie pokoju i kierującym się przy tym Wilsonowską zasadą samostanowienia narodów, bliżej było do postulatów Beneša czy Frana Supilo domagających się ostatecznego unicestwienia monarchii, niż do tezy Istvana Tiszy o istotnej roli Madziarów jako stabilizatorów relacji między narodami zamieszkującymi środkowowschodnią Europę¹³. Węgry dobitnie przekonali się o tym 16 stycznia 1920 r., kiedy to przed przedstawicielami mocarstw wystąpił delegat węgierski, hrabia Albert Apponyi. Jego mowa – po dziś dzień uznawana za przykład oratorskiego kunsztu i politycznej retoryki – nie była w stanie zmienić werdyktu, który

10 Cytuję za: P. Lendvai, *Węgry. Tysiąc lat zwycięstw w klęskach*, Kraków 2019, s. 413.

11 Cytuję za: T. Kopyś, *Historia Węgier 1526-1989*, Kraków 2014, s. 199.

12 Zob. m.in.: J. Lukacs, *Budapeszt 1900. Portret miasta i jego kultury*, Kraków 2016, *passim*.

13 G. Vermes, *Tisza István*, Budapeszt 2001, s. 230.

zapadł wcześniej¹⁴. Przewodniczący delegacji węgierskiej, zaopatrzonej w argumentację sporządzoną przez najwybitniejszego wówczas geografę Pala Telekiego, poniósł spektakularną klęskę w politycznej rozgrywce, której stawką był kształt terytorialny państwa Honwedów. W przypadku przynależności Felvideku i Rusi Zakarpackiej górą okazał się Beneš¹⁵, w kwestii Siedmiogrodu zwyciężyła opinia Iuliu Maniu, Iona Brătianu i Nicolae Titulescu¹⁶, a jeśli chodzi o Chorwację – na ostatecznym kształcie traktatu odcisnęły swe piętno jugosławistyczne poglądy Frana Supila i Ante Trumbicia¹⁷. Status tej ostatniej po proklamowaniu 1 grudnia 1918 r. Królestwa Serbów, Chorwatów i Słoweńców nie stanowił zresztą większego przedmiotu dyskusji¹⁸.

Ostatecznie los Madziarów przypieczętowany został 4 czerwca 1920 r. Podpisanie przez delegację węgierską traktatu w Trianon sprawiło, że kraj Honwedów musiał pogodzić się z funkcjonowaniem w formule małego państwa, o granicach nieprzystających do podziału istniejącego wewnątrz monarchii. Z terytorium przekraczającego 325 tys. km² powierzchnia kraju została okrojona do nieco ponad 93 tys. km². Przeważająca część terenów historycznych Węgier znalazła się pod administracją czechosłowacką, rumuńską, austriacką, serbsko-chorwacko-słoweńską, a także polską. Poza granicami Węgier znalazły się obszary Burgerlandu, Felvideku, Zakarpacia, Siedmiogrodu, Mramoszu, Banatu, Baczki, Chorwacji, a także Spiszu i Orawy. Najbardziej dotkliwe okazały się straty ludnościowe. W stosunku do przedwojennej populacji w granicach potrianońskich znalazło się 8 z 21 milionów obywateli. Zważywszy na fakt, że poza granicami państwa na terenach przygranicznych znalazły się wielkie skupiska Madziarów,

14 *The Struggle for a Just Peace. Speech Delivered by the Late Count Albert Apponyi, President of the Hungarian Delegation to the Peace Conference at Paris, Before the Supreme Council at Its Session on 16th January 1920*, Waszyngton 1933.

15 E. Carril, *Re-examining Trianon. Eduard Beneš and the Determination of the Hungarian-Slovak Frontiers*, Bloomington 1994, s. 71 i nn.

16 Zob. m.in.: A. Dubicki, *Nicolae Titulescu – Portret polityka i dyplomaty*, Łomianki 2010, s. 15; *In rarea Romaniei in primul razboi mondial. Negocierile diplomatice in document din arhivele ruse*, red. V. Guzun, Cluj-Napoca 2018, s. 335-337, 343-344.

17 R. Zawistowska, *Ustalenie granicy Węgier z Chorwacją i Serbią po I wojnie światowej*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 2013, nr 48, s. 175-180.

18 K. S. Morawski, *Proces tworzenia Królestwa SHS wobec przeobrażeń Wielkiej Wojny (1914-1918)*, „Annales Universitatis Marie Curie-Skłodowska. Sectio M: Balcaniensis et Carpathiensis” 2016, nr 1-2, s. 35-53.

dominowało przekonanie, że Węgry stały się państwem graniczącym z samym sobą¹⁹. Jak słusznie konkludował Piotr S. Wandycz: „Trudno się dziwić, że wśród ludzi [Węgrów – A. A.] przeważały nastroje ogromnej goryczy, a okrzyk *nen, nem, soha* [nie, nie, nigdy] odbijał się szerokim echem w całym okrojonym państwie. Węgrów opętała myśl o rewizji Trianon, a rewizjonizm w dużym stopniu ukształtował wewnętrzną i zagraniczną politykę Budapesztu”²⁰.

Jeszcze bardziej dotkliwe niż na gruncie polityczno-narodowościowym skutki Trianon okazały się w wymiarze gospodarczo-społecznym. Modernizacja państwa przeprowadzona w drugiej połowie XIX w., która osiągnęła swą kulminację w pierwszej dekadzie XX w., obliczona była na stworzenie kilku mocno uprzemysłowionych metropolii i osiągnięcie przez peryferie statusu silnego zaplecza rolniczo-żywnościowego. W zasadzie do wybuchu I wojny światowej oczekiwany poziom industrializacji osiągnęła jedynie stolica kraju. Uwidoczniło się to w znacznym rozszerzeniu granic Budapesztu i dynamicznym zwiększeniu liczby jego mieszkańców. Po decyzjach triańskich i zmianie granic wszystkie niezatrzymane w czasie wojny procesy, mające na celu zbudowanie fundamentu stabilizacji i rozwoju, stały się dla Węgier obciążeniem. Pozbawienie państwa Felvideku i Siedmiogrodu, a więc ziem zabezpieczających do tej pory zapotrzebowanie na najbardziej podstawowe produkty, po wybuchu wojny wpłynęło pośrednio na (a w okresie międzywojennym – zwłaszcza w dobie kryzysów ekonomicznych – miało cyklicznie wywoływać) ujawnienie się odruchów społecznego niezadowolenia. Rządzący państwami i narodami mogli się o tym naocznie przekonać, obserwując z perspektywy Paryża rządy Węgierskiej Republiki Rad Béli Kuna²¹.

U źródeł wszelkich demonstracyjnych wystąpień legła sytuacja, w której ziemię pozostawione Madziarom nie były w stanie wykarmić węgierskiej populacji, natomiast tereny rolnicze, będące

19 L. Szarka, *Magyarország és a magyar kisebbségek ügye a párizsi béketárgyalásokon: határkijelölés, népszavazás, kisebbségvédelem*, [w:] *Kisebbségi magyar közösségek a 20. Században*, red. N. Bárdi, C. Fedinec, L. Szarka, Budapeszt 2008, s. 22-29.

20 P. S. Wandycz, *Cena wolności. Historia Europy Środkowowschodniej od średniowiecza do współczesności*, Kraków 2003, s. 295-296.

21 R. L. Tökes, *Béla Kun and the Hungarian Soviet Republic. The origins and role of the Communist Party of Hungary in the revolutions of 1918-1919*, Stanford 1967, s. 31-37.

przed 1914 r. odbiorcami wytworów przemysłowych Budapesztu, wyraźnie zmieniły pochodzenie swych dostaw. Paradoksalnie wciąż były to ośrodki, którym Węgrzy w XIX w. również wyznaczyli rolę dominujących centrów lokalnych. Niemniej państwa-beneficjenci traktatu w Trianon, w których ośrodki te po czerwcu 1920 r. ostatecznie znalazły swoją „lokację”, kierując się interesem własnych społeczeństw, nie były zainteresowane konsumpcją wytworów węgierskich. W sposób naturalny preferowane były wytwory z takich ośrodków jak np. czzechosłowackie wówczas Koszyce (przed 1914 r. węgierska Kása) czy rumuńska Cluj-Napoka (węg. Kolozsvár). Rządy Królestwa SHS, Rumunii czy Czechosłowacji – oprócz oczywiście kreowania rozwiązań politycznych²² – wykorzystywały procesy gospodarcze zarówno dla integracji własnych zdobyczy, jak i dla osłabienia Węgrów²³. Przed wszystkim więc społeczne konsekwencje zjawisk zachodzących w gospodarce potrianonńskiej części Europy wpłynęły na pogląd elit węgierskich, w myśl których jedynie osiągnięcie restytucji Wielkich Węgier miało być gwarancją trwałego rozwoju państwa i narodu²⁴.

2. Federacja dunajska i systemy sojuszy jako droga odbudowy Wielkich Węgier

Już w przededniu rozpadu monarchii wśród przedstawicieli węgierskich elit politycznych pojawiły się koncepcje, które gdyby zostały ogłoszone jeszcze w 1914 r., zostałyby uznane za nonsensowne. W 1918 r. nie zaszyły również na tyle istotne zmiany w przekonaniu Węgrów, aby w sposób szczególny miały korygować swe polityczne wizje, zwłaszcza gdy za racjami politycznymi przemawiały również argumenty naukowe. Prym w takim postrzeganiu państwa Honwedów wiódł hrabia Pál Teleki, polityk szczytujący się jednocześnie statusem światowej sławy uczonego i prekursora nowoczesnej geografii i kartografii²⁵. Z dużą dozą prawdopodobieństwa można przyjąć tezę, że eksperci węgierscy

22 I. Chiper, *The Little Entente and the Versailles System. Concord and Discord at a Crucial Time (1935-1937)*, [w:] *Czechoslovakia and Romania in the Versailles system*, red. O. Tüma, J. Jindra, Praga 2006, s. 131-135.

23 M. Ádám, *A kis-antant 1920-1938*, Budapeszt 1981, s. 71 i nn.

24 I. Buzas, J. Hörcsög, *Miért kell nekünk Nagy-Magyarország?*, Budapeszt 1921, passim.

25 B. Ablonczy, *Pál Teleki (1879-1941)*, Warszawa 2020, s. 36.

(w tym sam Teleki) wyraźnie nie docenili skali zagrożenia. Precyzyjnej argumentacji przedstawicieli narodów dążących do rozczłonkowania monarchii, opartej na eksponowaniu odrębnych potrzeb gospodarczych i uwarunkowaniach etnicznych, Madziarowie starali się przeciwstawić wizję jednorodności społeczno-ekonomicznej basenu karpackiego i cywilizacyjnej wyższości narodu węgierskiego²⁶. Tezy o historycznym prawie Węgrów do zachowania nieuszczerplonego terytorium raczej irytowały międzynarodowe gremia i pogarszały położenie Madziarów, niż przekonywały ówczesnych zwycięzców²⁷. Dopiero świadomość fiaska tak skonstruowanej narracji sprawiła, że nad Dunajem zaczęto bardziej eksponować zagadnienie spójności terytorialnej opartej na hydrografii czy geomorfologii terytorialnej, a także przygotowywać własny opis relacji między ludnością węgierską i niewęgierską. Jednak w przypadku, kiedy dochodziło do konfrontacji argumentów przedstawianych przez Madziarów z racjami przedstawianymi przez ich oponentów, w większości przypadków górę brały tezy stawiane przez przedstawicieli narodów niewęgierskich, nie bez akceptacji ich zwycięskich protektorów²⁸. Ostateczny akt węgierskiego dramatu miał rozegrać się 4 czerwca 1920 r. Dzień narodowej traumy, symbolicznie niweczący terytorialny kształt Węgier w ramach monarchii, był jednocześnie pierwszym dniem węgierskich dążeń do zmiany istniejącego stanu rzeczy.

Jednak wraz ze świadomością komplikującej się sytuacji Madziarów w powojennej rzeczywistości niektóre pomysły, które wcześniej uznano za niewarte urzeczywistnienia, zaczęły zyskiwać status idei stanowiących remedium na ówczesne problemy państwa. Jedną z takich koncepcji, mających stanowić antidotum dla dezintegracji państwa, był projekt federalizacji prowincji węgierskich. Nie był to zresztą koncept szczególnie zaskakujący. Z projektem federalizacji wystąpił już w 1849 r. Lajos Kossuth, choć wtedy – ze względu na przygniatającą przewagę państw Świętego Przymierza – według

26 P. Teleki, *Short Notes on the Economical and Political Geography of Hungary*, Budapeszt 1919, s. 4-6.

27 M. Hronský, *Boj o Slovensko a Trianon 1918-1920*, Bratislava 1998, s. 239-257.

28 Przykładem takich działań było poparcie Francji udzielane Rumunii w kwestii poszerzenia stanu posiadania w Siedmiogrodzie: M. Zeidler, *Ideas on Territorial Revision in Hungary 1920-1945*, Wayne 2007, s. 72-77.

samego twórcy idea ta nie miała cienia szansy na urzeczywistnienie²⁹. Jednak sześć dekad później wizja federacji Węgrów, narodów dackich (Rumunów i Wołochów) oraz słowiańskich (Polaków, Czechów i Słowaków) bardziej rozpałała wyobraźnię potomnych niż Madziarów w czasów legendarnego przywódcy powstania 1848 r. Przy tej okazji nie brakowało też wątków polskich. Intelktualiści węgierscy zaczęli dostrzegać, że stworzenie kossuthowskich Stanów Zjednoczonych Środkowej Europy³⁰ nosiło wyraźne piętno koncepcji ks. Adama Czartoryskiego³¹. Prowadzone w 1849 r. negocjacje współpracowników Kossutha z niektórymi rumuńskimi politykami – Nicolae Balcescu, Alexandru Golescu, Ionem Balceanu i Alexandru Manu miały doprowadzić do powstania Stanów Zjednoczonych Dolnego Dunaju. Dla Węgrów zmagających się w XX w. z problemem rozpadu państwa niebagatelne znaczenie miał argument, że gorącym zwolennikiem tej koncepcji pozostawał A. Golescu, były rumuński premier, będący w latach Wiosny Ludów orędownikiem współpracy z Madziarami. W późniejszym okresie miał on wskazywać na konieczność powstania szerokiej konfederacji, opartej na równości wyzwolonych ludów monarchii austriackiej. Akces Rumunów, Serbów i Bułgarów do tej federacji miał stanowić bardziej czytelny i symptomatyczny przykład ułożenia relacji europejskich niż powstanie Stanów Zjednoczonych Ameryki³².

W 1918 r., kiedy wyraźnie unaoczniono się zagrożenie rozpadu monarchii po „szwach narodowościowych”, pojawiła się pierwsza koncepcja wyraźnie odwołująca się do idei powstałych w połowie XIX w. Jej autorem był Oszkar Jászi, historyk i socjolog, minister ds. mniejszości narodowych w rządzie hrabiego Mihály Károliyiego de Nagykarolyiego. Jakkolwiek bezpośrednią inspiracją pozostawała spuścizna Kossutha³³, Jászi w swoich dwóch dziełach: *Przyszłość*

29 G. Szabad, *Lajos Kossuth's Role in the Conceptualization of a Danube Federation*, [w:] *Geopolitics in the Danube Region. Hungarian Reconciliation Efforts 1848-1998*, red. I. Romsics, B. Király, Budapeszt 1999, s. 61-91.

30 L. Lajtor, *Kossuth dunai konföderacios terve és előzményei*, Budapeszt 1944, s. 71 i nn.

31 J. Thim, *Die Balkanföderationspläne*, „Donaeuropa” 1942, nr 2, s. 33-42.

32 R. Bossy, *Román federalista törekvések a Dunamedencében*, „Új magyar út” 1923, nr 2, s. 17-19.

33 T. Kopyś, *Oszkár Jászi. Z dziejów idei federalizmu w Europie Środkowej w latach 1900-1920*, Kraków 2006, s. 135, 141.

monarchii. Upadek dualizmu i Stany Zjednoczone Dunaju³⁴ oraz Przyszłość Węgier i Stanów Zjednoczonych Dunaju³⁵ znacząco ożywił ideę federalizacji Węgier. Do dnia dzisiejszego wśród historyków idei obecne są spory co do intencji Jásziego. Podczas gdy jedni przypisują mu chęć utrzymania jedności Wielkich Węgier i w ich ramach uwpuhlenia znaczenia mniejszości legitymujących się statusem narodów historycznych (te odróżniał od narodowości, którym takiego statusu odmawiał), inni widzą w nim zdecydowanego zwolennika federacji z dominującą rolą Budapesztu³⁶. Niemniej bezsporny pozostaje fakt, że przynajmniej w początkach 1918 r. idee Jásziego oparte były na przeświadczeniu o wyjątkowej, dziejowej roli Madziarów, predystynowanych z tego tytułu do utrzymania jedności krajów wchodzących w skład Korony św. Stefana. Drugoplanowe, aczkolwiek istotne, pozostawać miały argumenty geograficzne z tezą, że centralne usytuowanie Węgier miało wpływać na możliwości gospodarczej koordynacji związku, w którym jako uczestników (oprócz oczywiście Madziarów) Jászi widział również Polaków, Czechów, (austriackich) Niemców oraz Serbów i Chorwatów³⁷.

Nie bez znaczenia pozostawał również kontekst międzynarodowy. Jászi ogłaszał swoje pomysły już po ogłoszeniu 14 punktów Wilsona (gdy znany był już punkt 10. mówiący o stworzeniu możliwości autonomicznego rozwoju narodom Austro-Węgier)³⁸, a w przededniu podpisania umowy pittsburskiej³⁹. Pogarszająca się sytuacja polityczno-militarna Węgier wymusiła jednak konieczność zmiany tejże koncepcji w kierunku odejścia od struktury federacyjnej na rzecz etniczno-kantonalnej⁴⁰. Wizja, która przeszła do historii jako koncepcja *keleti Svájc* (wschodniej Szwajcarii) zakładała powołanie czternastu

34 O. Jászi, *A Monarchia jövője. A dualizmus bukása és a dunai egyesült államok*, Budapeszt 1918, passim.

35 Idem, *Magyarország jövője és a Dunai egyesült államok*, Budapest 1918, passim.

36 Zob. też: T. Kopyś, dz. cyt., s. 75.

37 J. Galántai, *Oszkár Jászi's Conceptions on Federalism during the First World War*, „Studia Historica – Academiae Scientiarum Hungaricae” 1975, t. 119, s. 322.

38 *Wiek XX w źródłach*, oprac. M. Sobańska-Bondaruk i S. B. Lenard, Warszawa 1998, s. 43-45.

39 J. Felak, *Slovak Considerations of the Slovak Question. The Ludak, Agrarian, Socialist and Communist View in Interwar Czechoslovakia*, [w:] *The Czech and Slovak Experience. Selected Papers from the Fourth World Congress for Soviet and East European Studies, Harrogate*, 1990, red. J. Morison, Londyn 1992, s. 136-147.

40 G. Litván, *Oszkár Jászi's Danube Federation Theories*, [w:] *Geopolitics in the Danube Region...*, s. 233.

kantonów (siedmiu węgierskich – ze stolicami w Budapeszcie, Pozsony (Bratysławie), Kassa (Koszycach), Kolozsvár (Cluj-Napoca), Segedynie, Debreczynie i Pécs – oraz rumuńskiego, rumuńsko-saskiego, rusińskiego, saskiego, serbsko-niemieckiego, słowackiego, węgiersko-niemieckiego)⁴¹ centralnie zarządzanych z budapesztańskiej stolicy. Niemniej już toczone w końcu 1918 r. rokowania z Rumunami i Słowakami ujawniły brak politycznego zainteresowania takim rozwiązaniem. Wbrew twierdzeniom niektórych badaczy⁴² – co pokazały zresztą decyzje trianońskie – szanse na wprowadzenie w życie idei Jásziego pozostawały minimalne. Potwierdził to pośrednio sam Jászi, kiedy z perspektywy emigracji wskazywał, że jego głównym celem po zakończeniu działań wojennych stała się minimalizacja skutków rozpadu monarchii, a nie osiągnięcie wytyczonych celów politycznych⁴³.

Oszkár Jászi nie był jedynym uczonym sprawującym funkcje polityczne, łączącym sferę ideotwórczą i pragmatyczną dla wypracowania propozycji szerszych koncepcji mających zmienić położenie Węgier. Wśród naśladowców byłego ministra ds. mniejszości należy wymienić m.in. Elméra Hantosa, Gusztáva Gratza i Miklósa Makáya. Elemér Hantos był tym teoretykiem, który zaproponował spojrzenie na integrację środkowoeuropejską z perspektywy finansisty. Był też pierwszym politykiem, który dokonał „geopolitycznego obrazoburstwa”, proponując wykluczenie Niemiec z obszaru Mitteleurop, proponując odtworzenie ekonomicznych stref wpływów monarchii austro-węgierskiej poszerzonych o granice państw-sukcesorów, jednak przy akceptacji dla zmian wprowadzonych przez traktaty pokojowe z Trianon i Saint-Germain-en-Laye⁴⁴. W podobnym duchu wypowiadał się przedwojenny Gusztáv Gratz, historyk i dyplomata, po zakończeniu I wojny światowej ambasador Węgier w Wiedniu, a w 1921 r. wiceminister spraw zagranicznych. Podążając za przemyśleniami Hantosa, wskazywał na konieczność

41 T. Kopyś, dz. cyt., s. 93-94.

42 I. Borsody, *A magyar helyzet. Jászi Oszkár születése századik évfordulójára*, „Új Látóhatár” 1975, nr 2, s. 93-94; G. Vermes, *The Agony of Federalism in Hungary under the Karolyi Regime 1918/1919*, „East European Quarterly” 1973, t. 4, nr 4, s. 487-499.

43 P. Hanák, *Jászi Oszkár dunai patriotizmusa*, Budapest 1985, s. 101.

44 G. Godeffroy, *Entre Mitteleuropa et Paneuropa. Le projet d'Elemér Hantos dans l'entre-deux-guerres*, „Bulletin de l'Institut Pierre Renouvin” 2016, nr 43, s. 63-71.

znalezienia nowej formuły funkcjonowania monarchii, określanej jako niejednorodny politycznie obszar o zdecydowanej jednorodności gospodarczej. Według Gratza właśnie sfera gospodarcza miała już wkrótce przesądzić o powrocie do integralności terytorialnej, natomiast centralne położenie Węgier miało zdeterminować charakter projektowanej przestrzeni w kierunku „naddunajskiej konfederacji ekonomicznej”.

Odminną wizję od obu wymienionych przedstawił z kolei Miklós Makáy. Ten teoretyk upatrywał z kolei szansy na powrót Węgier do dawnej świetności nie w kwestiach gospodarczych, a w zdolności zagospodarowania subregionów i przestrzeni zamieszkałych przez narodowości opierające się przyjęciu języka niemieckiego. Stąd też pomysł, aby z „przestrzeni podporządkowania”, usytuowanej południkowo między Bałtykiem a Bałkanami, wyłoniły się subregiony, które mogłyby stworzyć unię, federację względnie stać się załącznikiem „stanów zjednoczonych Europy”⁴⁵. Węgrom, jako krajowi który w 1867 r. jako pierwszy „wyzwolił się” spod zależności od Austrii (utożsamianą jako wiodący element niemieckiej dominacji w regionie), przypaść miała wiodąca rola w kształtowaniu tejże wspólnoty.

Argumenty ekonomiczne, stanowiące podstawę węgierskich koncepcji federacyjnych w trzeciej dekadzie XX w. nie mogły oczywiście przybliżyć Madziarów do upragnionej odbudowy *Nagy Magyarország*. Podstawową przyczyną tego stanu rzeczy był fakt, że państwa i narody będące beneficjentami traktatów z Trianon i Saint-Germain-en-Laye w przeciwieństwie do Węgier ani nie doznawały ekonomicznej zapaści z powodu odłączenia się Królestwa, ani też nie widziały politycznych korzyści z tytułu włączenia ich do gospodarczego obiegu Budapesztu. Mało tego, kraje korzystające z protekcji francuskiej, jak Czechosłowacja, Rumunia i Jugosławia⁴⁶, były bardziej zainteresowane systematycznym osłabianiem państwa Horthyego aniżeli zawiązywaniem bliższych relacji z pokonanymi Węgrami. Z kolei pogarszająca się sytuacja ekonomiczna potrianońskich Węgier skazywała wręcz Madziarów na podjęcie próby poszukiwania przestrzeni, które byłyby zdolne

45 G. Gyarmati, *Conceptual Changes in Central European Integration in Hungarian Political Thinking 1920-1948*, [w:] *Geopolitics in the Danube Region...*, s. 202-203.

46 P. S. Wandycz, *The Twilight of French Eastern Alliances 1926-1936: French-Czechoslovak-Polish Relations from Locarno to the Remilitarization of the Rhineland*, Princeton 1988, s. 34 i nn.

zapewnić lukę powstałą z przerwania połączeń rolniczych peryferii z industrialnym centrum. O ile w latach 20. XX w. rządzący Węgry mogli jeszcze żyć złudzeniami opartymi na stanowisku premiera Francji Alexandre Milleranda⁴⁷ i Thomasa Woodrowa Wilsona⁴⁸, o tyle oświadczenia przełomu dekad (a zwłaszcza skutki globalnego kryzysu) znacząco te złudzenia zweryfikowały.

W latach sprawowania funkcji premiera przez Gyulę Gömbösa de Jákfę rządzący Węgry nie taili już swych roszczeń do przeprowadzenia rewizji traktatu w Trianon i odzyskania bliższych (Felvidek) i dalszych (Siedmiogród i Seklerszczyzna) ziem utraconych. Konsekwencją tego pozostawało polityczne zbliżenie do państw nietających swych dążeń rewizjonistycznych, najpierw do Włoch i Austrii, następnie do Rzeszy. Kulminacyjnym punktem tegoż kierunku pozostało wstąpienie Węgier do paktu antykominternowskiego⁴⁹. Należy jednak podkreślić, że stało się tak mimo rezerwy wobec Niemców ze względu na ich postawę wobec oczekiwań strony węgierskiej. O ile przywódcom Rzeszy stosunkowo łatwo przychodziła zgoda na rzecz poparcia roszczeń terytorialnych wobec Czechosłowacji, o tyle proponowane przez Madziarów rozwiązania godzące w integralność Rumunii i Jugosławii wywoływały mniej bądź bardziej tajony sprzeciw Niemców⁵⁰.

Należy przy tej okazji podkreślić, że węgierskie nadzieje na rewizję Trianon nie ograniczały się wyłącznie do nadziei pokładanych w państwie Hitlera. W drugiej połowie lat 30. XX w. w gronie liderów mniejszości węgierskich w Czechosłowacji i Siedmiogrodzie pojawiły się też alternatywne koncepcje, wręcz negujące konieczność aliansu z państwami Osi dla osiągnięcia celów zakładanych przez Madziarów. Najbardziej znana pozostaje idea hrabiego Jánoša Esterházego. Punktem wyjścia przywódcy mniejszości węgierskiej w państwie Masaryka i Beneša była teza o nieuchronności upadku Czechosłowacji

47 Zob. J. Tomcsáni, *Międzynarodowe podstawy prawne dążeń węgierskich*, Kraków 1930, s. 9-16.

48 M. Kuż, *The Treaty of Versailles and the American Vision of a Nation-based World Order*, [w:] *After the Peace Treaty of Versailles (1919). New Order of Central Europe*, red. D. Makiła, M. Reznik, Berlin 2020, s. 39-46.

49 A. Stamm, *The Diplomacy of the New Order. The Foreign Policy of Japan, Germany & Italy 1931-1945*, Soesterberg 2012, s. 31 i nn.; J. Wendt, *Geopolityczne aspekty tranzytu w Europie Środkowej*, Warszawa 1995, s. 39.

50 H. Case, *Between States. The Transylvania Question and the European Idea during World War II*, Stanford 2009, s. 43-51.

nieumiejącej sobie poradzić ani z problemami natury wewnętrznej, ani z presją zewnętrzną oraz istotności terenów Felvideku z punktu widzenia interesów gospodarczych Węgier. Esterházy, prowadzący nieoficjalne rozmowy ze Słowakami, miał zdawać sobie sprawę z braku entuzjazmu części środowisk politycznych Słowacji dla wspólnej państwowości z Czechami. Stąd też w swych propozycjach wysuwał pod adresem rządu węgierskiego wyraźne sugestie „przebiccia” czechosłowackiego *status quo* w postaci zagwarantowania Słowakom możliwie szerokiej autonomii⁵¹. Pomysł włączenia Słowacji do Węgier miał również być akceptowalny dla Brytyjczyków i (w mniejszym stopniu) Francuzów. Przez wchłonięcie Słowacji Węgrzy mieli uzyskać wspólną granicę z Polakami, co jednocześnie miało być czynnikiem ograniczającym wpływy Rzeszy w tej części Europy⁵². Z punktu widzenia hrabiego istotne pozostawało wdrożenie tegoż rozwiązania z wyłączeniem sprawczej roli Niemiec. Stąd też, w jego opinii, najbardziej pożądanym partnerem w realizacji tegoż konceptu pozostawali Polacy. Pomysł ten został przedstawiony przez Esterházygo osobiście polskiemu ministrowi spraw zagranicznych Józefowi Beckowi i spotkał się z jego żywym zainteresowaniem⁵³. W tym samym czasie konkretyzował się bowiem jego program Trzeciej Europy, w którym ważną rolę odgrywać mieli Jugosłowianie, Rumuni, Węgrzy i Włosi, natomiast Czechosłowacja pozostawała w nim niemal całkowicie zmarginalizowana⁵⁴. Antynazistowskie, a pośrednio również antysowieckie, podłoże wizji obu polityków było czynnikiem dodatkowo wzmacniającym wzajemną atrakcyjność. Niestety, ówczesna konfiguracja polityczna i układ sił sprawiły, że wizje Esterházygo i Becka nie miały żadnych szans realizacji. Dla współczesnych pozostają jednak świadectwem poszukiwania przez Węgrów rozwiązań alternatywnych, pozwalających na (przynajmniej

51 Magyar Országos Levéltár, MSZ, sygn. K-64-79-65, t. 179. res. pol.1938. *Raport radcy Gyulii Petravicha z załącznikiem raportu „Tamása” (Jánosa Esterházy) z negocjacji z przywódcami Słowackiej Partii Ludowej Hlinki (11 marca 1938).*

52 A. D. Bán, *Hungarian-British Diplomacy 1938-1941. The Attempt to Maintain Relations*, Portland 2004, s. 11-32 i nn.; S. D. Kertész, *Diplomacy in a Whirlpool. Hungary between Nazi Germany and Soviet Russia*, Londyn 1974, s. 43-44.

53 *Diariusz i teki Jana Szembeka*, oprac. J. Zarański, Londyn 1972, s. 189-193.

54 Na temat wizji Trzeciej Europy zob. m.in.: M. Kornat, *Polityka równowagi 1934-1939. Polska między Wschodem a Zachodem*, Kraków 2007, s. 307-347.

częściową) odbudowę dziedzictwa Korony św. Stefana bez uzależnienia kraju od dyspozycji płynących z Berlina.

3. Złudne nadzieje na odbudowę Wielkich Węgier pod egidą Trzeciej Rzeszy

Kwestię kierunku odbudowy Wielkich Węgier przesądziła w zasadzie konferencja w Monachium (29-30 września 1938 r.). Choć Węgry nie pozostawały aktywnym uczestnikiem obrad, decyzje podjęte przez przedstawicieli Francji, Niemiec, Wielkiej Brytanii i Włoch w zasadniczym stopniu wpłynęły na dalsze możliwości zmian w przestrzeni środkowoeuropejskiej. Kluczowe w szerszej perspektywie dla podjęcia próby odbudowy Korony św. Stefana okazały się rozstrzygnięcia w sprawie Czechosłowacji. Podporządkowanie zasadniczej części państwa Masaryka i Beneša Trzeciej Rzeszy uczyniło otwartą kwestię przynależności terytoriów, co do których Niemcy nie rościli sobie bezpośrednich pretensji. Węgrzy nie byli w stanie oczywiście „przebić” złożonej Słowakom oferty niepodległości, stąd próby forsowania ich stanowiska musiały zostać mocno ograniczone. Generalnie rzecz ujmując, to Rzesza uzyskała decydujący wpływ na zakres rewizji traktatów w Wersalu, Saint-Germain-en-Laye i Trianon i udzielając koncesji Słowakom i Węgrom, kierowała się wyłącznie własnymi interesami.

Niezależnie od tego, że obrady w wiedeńskim Belwederze 2 listopada 1938 r. ukazywane były propagandowo jako układ wielostronny, w praktyce o nowym kształcie rozgraniczenia węgiersko-słowackiego zdecydowali przedstawiciele Rzeszy i Włoch – Joachim von Ribbentrop, Hermann Göring oraz Galeazzo Ciano. Rola reprezentantów Czech (Františka Chvalkovského, Ivana Krno), Słowacji (Jozefa Tiso, Ferdynanda Ďurčanského) Węgier (Kálmána de Kánya, Pála Telekiego) oraz Ukrainy Zakarpackiej (Augustyna Wołoszyna) sprowadzała się do roli statystów akceptujących werdykt silniejszych. Niemniej w tej sytuacji to Węgrzy mieli największe powody do zadowolenia. Ustalenie w wyniku tzw. pierwszego arbitrażu wiedeńskiego nowej granicy wzdłuż linii Senec – Galanta – Vrąble – Lewice – Łuczeniec – Rimawska Sobota – Jelszawa – Rożnawa – Koszyce oznaczało powrót do granic Królestwa terenów o powierzchni niespełna 12 tys. km² i zamieszkałego przez 852 tys. ludności, w przeważającej mierze

Madziarów⁵⁵. Proces „odzyskania ziem utraconych” został zwieńczony symbolicznym wjazdem regenta Mikloša Horthyego do Koszyc⁵⁶. Węgrzy osiągnęli dwa ważne dla nich cele w postaci przyłączenia ziem w przeważającej mierze zamieszkałych przez Węgrów oraz terenów pełniących przed I wojną światową rolę rolniczego zaplecza dla dwóch intensywnie rozwijających się ośrodków przemysłowych: Budapesztu i Koszyc.

Do kolejnego poszerzenia granic potrianońskich Węgier doszło w marcu 1939 r. W decydującej mierze korzystne zmiany terytorialne Węgrzy zawdzięczali Polakom i ich determinacji do ustanowienia wspólnej granicy z państwem Honwedów. Obserwacja niekorzystnych zmian zachodzących w przestrzeni Europy Środkowej po konferencji w Monachium zdeterminowała poczynania polskich czynników wojskowych dla poprawy położenia geostrategicznego. W etiologii polskiego zaangażowania ważne miejsce zajmowały doświadczenia wojny polsko-bolszewickiej, kiedy to brak wspólnej granicy z Węgrami w sposób znaczący wpływał na dostawy materiału wojennego dla walczących oddziałów polskich⁵⁷. Ostatecznie Węgom udało się przyłączyć kolejne fragmenty Rusi z centralnie położonym miastem Huszt, niemniej polityczne efekty akcji przeprowadzonej przez Ekspozyturę 2 Oddziału II Sztabu Głównego⁵⁸ w znacznej mierze uzależnione były od przyzwolenia Niemiec.

Ostatnim akordem podejmowanych prób odbudowy Wielkich Węgier w latach II wojny światowej pozostawał tzw. drugi arbitraż wiedeński. Analogicznie jak w przypadku pierwszego tym razem Niemcy i Włochy miały podjąć decyzje w kwestii przynależności terytoriów węgierskich, które w wyniku postanowień trianońskich znalazły się pod administracją rumuńską. 30 sierpnia 1940 r. Niemcy i Włosi zdecydowali o przekazaniu Węgom terytorium północnej Transylwanii o łącznej powierzchni ponad 43 tys. km², zamieszkałej

55 G. W. White, *Nationalism and Territory. Constructing Group Identity in Southeastern Europe*, Lanham 2000, s. 103.

56 P. Lendvai, *The Hungarians. A Thousand Years of Victory in Defeat*, Londyn 1999, s. 404.

57 E. L. Varga, *Transport amunicji do Polski przez Węgry podczas wojny polsko-bolszewickiej 1920 r. Relacja gen. dyw. Nándora Taróczygo*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2007, nr 2 (217), s. 183-194.

58 P. Samuś, K. Badziak, G. Matwiejew, *Akcja „Łom”. Polskie działania dywersyjne na Rusi Zakarpackiej w świetle dokumentów II Oddziału Sztabu Głównego WP*, Warszawa 1998; zob. też.: D. Dąbrowski, *Rzeczpospolita wobec kwestii Rusi Zakarpackiej (Podkarpackiej) 1938-1939*, Toruń 2007, passim.

przez ok. 2,5 mln ludności (przeważnie Węgrów). W zderzeniu dwóch idei: *Romania Mare* (Wielka Rumunia) z *Nagy-Magyarország* można było odnieść wrażenie, że z tego zmagania zwycięsko wychodzili Węgrzy. Niemniej na pewno nie były to rozstrzygnięcia na miarę węgierskich oczekiwań.

Podsumowanie

Postawienie przez Węgrów na rewizjonizm traktatów w Trianon przyniosło nietrwale efekty, obarczone bardzo wysokimi kosztami funkcjonowania w przestrzeni międzynarodowej. W niespełna rok po drugim arbitrażu wiedeńskim Królestwo, wbrew swej woli, zostało zmuszone do wzięcia udziału (razem z Rumunią) do agresji przeciwko Jugosławii. Uzyskanie kolejnych zdobyczy w postaci terytoriów Baczki, Muravidéku (północnej Słowenii) z dwoma ośrodkami – Lendawą i Murską Sobotą oraz fragmentem chorwackiej Baranyi i Medimurja było już ostatnią akcesją ziem utraconych po I wojnie światowej, a jednocześnie zapowiedzią upadku węgierskich dążeń. Cenę za wejście do obozu rewizjonistów i przystąpienie do paktu pntykominternowskiego przyszło zapłacić już w momencie decyzji Hitlera o napaści na ZSRR. Klęska 2 Armii na froncie wschodnim była zaledwie pierwszym zwiastunem klęski.

Wynik II wojny światowej (podobnie jak w przypadku wielkiej wojny) spowodował, że Węgry znalazły się w obozie przegranych. Realizacja postanowień jałtańsko-poczdamskich sprawiła, że Madziarowie, tak jak kilka innych krajów Europy Środkowej, znaleźli się pod wpływami Moskwy. Ostateczne pozbawienie ziem, które w wyniku związku z Rzeszą i państwami Osi w latach 1938-1941 chwilowo znalazły się pod administracją węgierską, nastąpiło wraz z podpisaniem w Paryżu (10 lutego 1947 r.) warunków pokoju z państwami koalicji. Oddanie Rusi Zakarpackiej ZSRR, Powrót Siedmiogrodu w granice Rumunii, Wojwodiny do Jugosławii, przywrócenie rozgraniczenia z Czechosłowacją według przebiegu sprzed układu monachijskiego sprawiło, że Węgry powróciły do kształtu wytyczonego 4 czerwca 1920 r.

Należy jednak podkreślić, że współcześnie to nie traktat paryski uważany jest za gwóźdź do trumny idei *Nagy-Magyarország*, mimo że to właśnie w 1947 r. węgierskie marzenia odzyskania utraconych

terytoriów zostały ostatecznie pogrzebane. Powodów tego stanu rzeczy było przynajmniej kilka. Przede wszystkim wszelkie „zło” zaczęło się od podpisania traktatu Trianon, a pamięć o skutkach społecznych w wymiarze jednostkowym (konfiskata majątków węgierskich przez władze państw-beneficjentów, podzielenie rodzin, problemy węgierskiego szkolnictwa), przechowywana z pokolenia na pokolenie, do dziś pozostaje składnikiem tożsamości Madziarów. Nie bez znaczenia jest również fakt, że sygnatariuszem pokoju w Paryżu był Związek Radziecki oraz kraje obozu socjalistycznego. Nawet w epoce Mátyása Rákosiego i Jánoša Kádára łatwiej było nawiązywać do krzywdy wyrządzonej przez „zakusy imperialistów”, niż podważać zasadność porozumienia w swej zasadniczej formie narzuconego przez „ojczyznę światowego proletariatu”. Na koniec zresztą należy podkreślić fakt, że współczesnym politykom węgierskim (podobnie zresztą jak i innym decydom środkowoeuropejskim) zdecydowanie bardziej poręczniej wychodzi odwoływanie się do dziedzictwa dwudziestolecia (w wypadku Węgier ćwierćwiecza ery Horthyego) niż do doświadczeń po 1945 r.⁵⁹. I wreszcie, konkludując, należy podkreślić, że uznanie na Węgrzech archaiczności wszystkich koncepcji postulujących zmiany terytorialne nie oznacza porzucenia idei *Nagy-Magyarország*. Koncept ten zmienił tylko swoją formułę, w kierunku łączenia z Macierzą Węgrów zamieszkujących kraje ościenne. Niezależnie od opinii, że „gdyby któremukolwiek z węgierskich polityków udało się odzyskać choć jeden kilometr kwadratowy utraconego terytorium, to na pewno jego popularność urosłaby niewyobraźalnie”⁶⁰, trudno dziś wyobrazić sobie poważnego węgierskiego męża stanu, który przedstawiłby Europie i światu węgierskie roszczenia terytorialne, a jeszcze bardziej niewyobraźalne wydaje się uzyskanie zgody na zmiany graniczne. Nie oznacza to jednak, że idea Wielkich Węgier i trauma Trianon przestanie być elementem konstytutywnym współczesnych zjawisk polityczno-społecznych.

59 A. Adamczyk, A. Körmendy, *Trzy wystąpienia z okazji stulecia narodowej traumy. Parlamentarne wystąpienia prezydenta Węgier Jánoša Ádera, przewodniczącego Zgromadzenia Narodowego Laszló Kövera oraz uroczyste orędzie premiera Viktora Orbána wygłoszone z okazji obchodów Dnia Jedności Narodowej (4 czerwca 2020 r.)*, „Przegląd Sejmowy” 2020, nr 6(161), s. 226-261.

60 J. Széky, I. Reichardt, *Węgry w czasie pandemii*, „Przegląd Polityczny” 2020, nr 5 (160), <http://przegladpolityczny.pl/wegry-w-czasie-pandemii-przeglad-polityczny-160-2020/> (dostęp 2020.04.16).

Bibliografia

1. Ablonczy B., *Pál Teleki (1879-1941)*, Warszawa 2020.
2. Ádám M., *A kis-antant 1920-1938*, Budapest 1981.
3. Adamczyk A., Körmendy A., *Trzy wystąpienia z okazji stulecia narodowej traumy. Parlamentarne wystąpienia prezydenta Węgier Jánosa Ádera, przewodniczącego Zgromadzenia Narodowego Laszló Kövera oraz uroczyste oreadzie premiera Viktora Orbána wygłoszone z okazji obchodów Dnia Jedności Narodowej (4 czerwca 2020 r.), „Przegląd Sejmowy” 2020, nr 6 (161).*
4. Bán A. D., *Hungarian-British Diplomacy 1938-1941. The Attempt to Maintain Relations*, Portland 2004.
5. Berlin I., *Dwie koncepcje wolności i inne eseje*, Warszawa 1991.
6. Borsody I., *A magyar helyzet. Jászi Oskár születése századik évfordulójára*, „Új Látóhatár” 1975, nr 2.
7. Bossy R., *Román federalista törekvések a Dunamedencében*, „Új magyar út” 1923, nr 2.
8. Buzas I., Hörcsög J., *Miért kell nekünk Nagy-Magyarország?*, Budapest 1921.
9. Carril E., *Re-examining Trianon. Eduard Beneš and the Determination of the Hungarian-Slovak Frontiers*, Bloomington 1994.
10. Case H., *Between States. The Transylvania Question and the European Idea during World War II*, Stanford 2009.
11. Chiper I., *The Little Entente and the Versailles System. Concord and Discord at a Crucial Time (1935-1937)*, [w:] *Czechoslovakia and Romania in the Versailles system*, red. O. Túma, J. Jindra, Praga 2006.
12. Cieger A., *The Symbolic World of 1867. Self-representation of Dual Monarchy in Hungary*, [w:] *The Creation of the Austro-Hungarian Monarchy. A Hungarian Perspective*, red. G. Gyáni, Nowy Jork 2022.
13. Czerwiński M., *Chorwacja. Dzieje, kultura, idee*, Kraków 2020.
14. Davies N., *Europa. Rozprawa historyka z historią*, Kraków 1998.
15. Dąbrowski D., *Rzeczpospolita wobec kwestii Rusi Zakarpackiej (Podkarpackiej) 1938-1939*, Toruń 2007.
16. Deak I., *Lajos Kossuth's Nationalism and Internationalism*, „Austrian History Yearbook” 1976, nr 1.
17. *Diariusz i teki Jana Szembeka*, oprac. J. Zarański, Londyn 1972.
18. Dubicki A., *Nicolae Titulescu – Portret polityka i dyplomaty*, Łomianki 2010.
19. Dziadzio A., *Austria wobec Galicji i Czech w dobie przemian ustrojowych monarchii habsburskiej (1867-1871)*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1998, z. 1.
20. Felak J., *Slovak Considerations of the Slovak Question. The Ludak, Agrarian, Socialist and Communist View in Interwar Czechoslovakia*, [w:] *The Czech and Slovak Experience. Selected Papers from the Fourth World Congress for Soviet and East European Studies*, Harrogate, 1990, red. J. Morison, Londyn 1992.
21. Galántai J., *Oszkár Jászi's Conceptions on Federalism during the First World War*, „Studia Historica – Academiae Scientiarum Hungaricae” 1975, t. 119.
22. Godeffroy G., *Entre Mitteleuropa et Paneuropa. Le projet d'Elemér Hantos dans l'entre-deux-guerres*, „Bulletin de l'Institut Pierre Renouvin” 2016, nr 43.
23. Gyarmati G., *Conceptual Changes in Central European Integration in Hungarian Political Thinking 1920-1948*, [w:] *Geopolitics in the Danube Region. Hungarian Reconciliation Efforts 1848-1998*, red. I. Romsics, B. Király, Budapest 1999.
24. Hanák P., *Jászi Oskár dunai patriotizmusa*, Budapest 1985.

25. Hronský M., *Boj o Slovensko a Trianon 1918-1920*, Bratislava 1998.
26. *Inrarea Romaniei in primul razboi mondial. Negocierile diplomatice in document din arhivele ruse*, red. V. Guzun, Cluj-Napoca 2018.
27. Jászi O., *A Monarchia jövője. A dualizmus bukása és a dunai egyesült államok*, Budapest 1918.
28. Jászi O., *Magyarország jövője és a Dunai egyesült államok*, Budapest 1918.
29. Kertész S. D., *Diplomacy in a Whirlpool. Hungary between Nazi Germany and Soviet Russia*, Londyn 1974.
30. Kopyś T., *Historia Węgier 1526-1989*, Kraków 2014.
31. Kopyś T., *Oszkár Jászi. Z dziejów idei federalizmu w Europie Środkowej w latach 1900-1920*, Kraków 2006, s. 135, 141.
32. Kornat M., *Polityka równowagi 1934-1939. Polska między Wschodem a Zachodem*, Kraków 2007.
33. Kuź M., *The Treaty of Versailles and the American Vision of a Nation-based World Order*, [w:] *After the Peace Treaty of Versailles (1919). New Order of Central Europe*, red. D. Makiła, M. Reznik, Berlin 2020.
34. Lajtai L., *Between Patriotism and Ethnicity. Hardships of Defining the Modern Concept of a Hungarian Nation at the Mid-19th Century*, [w:] *The Creation of the Austro-Hungarian Monarchy. A Hungarian Perspective*, red. G. Gyáni, Nowy Jork 2022.
35. Lajtor L., *Kossuth dunai konföderacios terve és előzményei*, Budapest 1944.
36. Lendvai P., *Węgry. Tysiąc lat zwycięstw w kłeskach*, Kraków 2019.
37. Litván G., *Oszkár Jászi's Danube Federation Theories*, [w:] *Geopolitics in the Danube Region. Hungarian Reconciliation Efforts 1848-1998*, red. I. Romsics, B. Király, Budapest 1999.
38. Lukacs J., *Budapest 1900. Portret miasta i jego kultury*, Kraków 2016.
39. Magyar Országos Levéltár, MSZ, sygn. K-64-79-65, t. 179. res. pol.1938. *Raport radcy Gyuli Petravicha z załącznikiem raportu „Tamása” (Jánosa Esterházy) z negocjacji z przywódcami Słowackiej Partii Ludowej Hlinki (11 marca 1938)*.
40. Morawski K. S., *Proces tworzenia Królestwa SHS wobec przeobrażeń Wielkiej Wojny (1914-1918)*, „Annales Universitatis Marie Curie-Skłodowska. Sectio M: Balcaniensis et Carpathiensis” 2016, nr 1-2.
41. P. Samuś, K. Badziak, G. Matwiejew, *Akcja „Łom”. Polskie działania dywersyjne na Rusi Zakarpackiej w świetle dokumentów II Oddziału Sztabu Głównego WP*, Warszawa 1998.
42. Stamm A., *The Diplomacy of the New Order. The Foreign Policy of Japan, Germany & Italy 1931-1945*, Soesterberg 2012.
43. Szabad G., *Lajos Kossuth's Role in the Conceptualization of a Danube Federation*, [w:] *Geopolitics in the Danube Region. Hungarian Reconciliation Efforts 1848-1998*, red. I. Romsics, B. Király, Budapest 1999.
44. Szarka L., *Magyarország és a magyar kisebbség ügye a párizsi béketárgyalásokon: határkijelölés, népszavazás, kisebbségvédelem*, [w:] *Kisebbségi magyar közösségek a 20. Században*, red. N. Bárdi, C. Fedinec, L. Szarka, Budapest 2008.
45. Széky J., Reichardt I., *Węgry w czasie pandemii*, „Przegląd Polityczny” 2020, nr 5(160), <http://przegladpolityczny.pl/wegry-w-czasie-pandemii-przeglad-polityczny-160-2020/> (dostęp 16.04.2020).
46. Teleki P., *Short Notes on the Economical and Political Geography of Hungary*, Budapest 1919.

47. *The Struggle for a Just Peace. Speech Delivered by the Late Count Albert Apponyi, President of the Hungarian Delegation to the Peace Conference at Paris, Before the Supreme Council at Its Session on 16th January 1920*, Waszyngton 1933.
48. Thim J., *Die Balkanföderationspläne*, „Donaeuropa” 1942, nr 21.
49. Tökes R. L., *Béla Kun and the Hungarian Soviet Republic. The origins and role of the Communist Party of Hungary in the revolutions of 1918-1919*, Stanford 1967.
50. Tomcsáni J., *Międzynarodowe podstawy prawne dążeń węgierskich*, Kraków 1930.
51. Varga E. L., *Transport amunicji do Polski przez Węgry podczas wojny polsko-bolszewickiej 1920 r. Relacja gen. dyw. Nándora Taróczego*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2007, nr 2 (217).
52. Varga N., *A magyar állampolgársági jog a 19. Században*, Budapeszt 2019.
53. Vermes G., *The Agony of Federalism in Hungary under the Karolyi Regime 1918/1919*, „East European Quarterly” 1973, t. 4, nr 4.
54. Vermes G., *Tisza István*, Budapeszt 2001.
55. Wandycz P. S., *Cena wolności. Historia Europy Środkowowschodniej od średniowiecza do współczesności*, Kraków 2003.
56. Wandycz P. S., *The Twilight of French Eastern Alliances 1926-1936: French-Czechoslovak-Polish Relations from Locarno to the Remilitarization of the Rhineland*, Princeton 1988.
57. Wendt J., *Geopolityczne aspekty tranzytu w Europie Środkowej*, Warszawa 1995.
58. White G. W., *Nationalism and Territory. Constructing Group Identity in Southeastern Europe*, Lanham 2000.
59. *Wiek XX w źródłach*, oprac. M. Sobańska-Bondaruk, S. B. Lenard, Warszawa 1998.
60. Zawistowska R., *Ustalenie granicy Węgier z Chorwacją i Serbią po I wojnie światowej*, „Studia z dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 2013, nr 48.
61. Zeidler M., *Ideas on Territorial Revision in Hungary 1920-1945*, Wayne 2007.